

часної лісової політики нашої держави з урахуванням регіональних особливостей ведення лісового господарства. Основне питання – це розробка концепції степового лісівництва з обґрунтуванням принципів і методів лісовідновлення та лісорозведення.

Література

1. **Висоцький Г.Н.** Вопросы освоения Нижнеднепровских арен. – Бюллетень ВАСХНИЛ, 1936, № 4, С. 13-18.
2. **Гаврилов Б.И.** Принципы и методы закрепления Нижнеднепровских песков/ По вопросам развития лесоразведения в Укр. ССР: Тр. Респ. конф. – К.: Изд-во АН УССР, 1952. – С. 14-19.
3. **Гаэль А.Г.** Облесение бугристых песков засушливых областей. – М.: Географиздат, 1952. – 219 с.
4. **Костомаров В.М., Флоровский А.М.** Пески УССР, их закрепление и хозяйственное освоение. – К.: Изд-во АН УССР, 1953. – 64 с.
5. **Скалоухов П.И.** Опыт облесения Нижнеднепровских песков. – М.-Л.: Гослесбуиздат, 1953. – 86 с.
6. **Виноградов В.Н.** Гидрологический режим Нижнеднепровских песков в связи с их освоением// Доклады ВАСХНИЛ. – М.: Изд-во ВАСХНИЛ, 1973. – С. 37-41.
7. **Виноградов В.Н.** К водному режиму Нижнеднепровских песков. – Науч. тр. Нижнеднепровской НИС. – К.: Гослесхозиздат УССР, 1963. – С. 3-25.
8. **Тарасенко И.М.** Некоторые особенности развития побегов юна зимующего в сосновых культурах на Нижнеднепровских песках// Облесение и сельскохозяйственное использование Нижнеднепровских песков: Научные труды. – К.: Гос. изд-во с.-х. лит-ры УССР. – 1963, вып. X. – С. 139-143.
9. **Безвесільний В.О., Назаренко С.В.** Особливості осередків пагонов'юна зимуючого в соснових насадженнях Нижньодніпровських пісків// Зб. "Таврійський наук. вісник". – Херсон. – 1996, вип. 1, част. 3. – С. 649.

УДК 630*181.426:630*15

*Ст. наук. співроб. І.М. Шейгас, канд. с.-г. наук;
інж. сект. мисливствознавства
М.І. Шейгас – Степовий філіал УкрНДЛГА*

ТИПИ МИСЛИВСЬКИХ УГІДЬ, ЩО МАКСИМАЛЬНО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ КОРМОВІ ТА ЗАХИСНІ УМОВИ ПРОЖИВАННЯ ДИКИХ ТВАРИН-ФІТОФАГІВ В УМОВАХ ПІВДЕННОГО СТЕПУ УКРАЇНИ

Розглядається класифікація мисливських угідь згідно бонітетів у межах Степової (південної) природної зони України. Наведені приклади типів мисливських угідь, що є найбільш оптимальними для проживання популяцій ратичних. Відмічені чинники, що можуть знизити або підвищити клас бонітету мисливських угідь.

Ключові слова: тип мисливських угідь, клас бонітету мисливських угідь, оптимальна чисельність мисливських тварин, оптимальна щільність мисливських тварин.

*Senior scientific employee I.M. Sheigas;
eng. sector of hunting economy M.I. Sheigas – Steppe Branch of URIF&FM*

Types hunting lands, which as much as possible provide fodder and protective conditions of residing wild herbivorous animal in conditions of Southern steppe of Ukraine

The classification hunting lands is considered (examined) agrees with a class quality in borders of a Steppe (southern) zone of Ukraine. The examples of types hunting lands are

given which are optimal for residing populations hunting animals. The factors are marked which can lower or raise a class quality hunting lands.

Keywords: a type hunting lands, class quality hunting, optimum number hunting lands, optimum density hunting lands.

Головною запорукою стабільної життєдіяльності популяцій основних видів мисливських звірів та птахів є забезпечення на територіях стацій їх проживання оптимальних кормових та захисних умов. Основним гарантом такої стабільності виступають природні якості мисливських угідь – у місцях, де дикі тварини виводять своє потомство, харчуються, відпочивають, тобто проживають нормально. Але для нормалізації умов проживання природних можливостей угідь (які класифікуються за різними типами) найчастіше буває не досить. Така обставина, у першу чергу, викликається низкою негативних чинників впливу, що зводять нанівець високі природні якості мисливських угідь. Але буває і навпаки, коли завдяки комплексу природних умов та високого рівня мисливськогосподарської діяльності вдається підвищити природній клас бонітету для певних видів мисливських тварин та досягти значних показників щільності населення їх популяцій.

Згідно із загальноприйнятими принципами типології у практиці мисливствознавства (за аналогією з лісівництвом), типом мисливських угідь зазвичай називають ділянки рослинності з рівноцінними умовами проживання для мисливських тварин, переважно кормовими і захисними. Такий підхід ліг в основу методики мисливського упорядкування з використанням методів типології та бонітування. Зауважимо, що аналізу взаємодії типів угідь та відповідних їм технологій виробництва у процесі проектування лісгосподарських заходів присвячено багато науково-дослідних робіт, висновки та положення яких знайшли відображення в численних інструкціях, правилах та рекомендаціях з ведення лісового господарства, чого не можна сказати про мисливствознавство.

Відповідно до лісомисливського районування, відображеного "Порядком проведення упорядкування мисливських угідь"[1], мисливські угіддя Степової (південної) зони України належать до 11 типів. Для визначення оптимальної ємності мисливських угідь така класифікація дає тільки приблизну характеристику умов регіону, тому типи мисливських угідь розмежовуються на 36 підтипів та видів для найбільш точної оцінки місць проживання диких тварин (табл.).

Табличні дані відображають залежність якості мисливських угідь (для окремих видів тварин) від їх типу, підтипу чи виду. Як модельні види мисливських тварин, ми обрали для характеристики, тільки Оленів та кабана, тобто таку групу тварин, існування якої здебільшого залежить саме від стану кормових та захисних особливостей місць проживання. Клас бонітету, згідно методики розрахунку табличних даних, визначає максимально можливу природну продуктивність угідь. Визначення згодом величини оптимальної чисельності мисливських тварин буде залежати від фактичного стану популяцій диких тварин залежно від сили пресу чинників впливу. Цей коефіцієнт зменшення (збільшення) класу бонітету для кожного мисливського виду визначається таксатором під час проведення мисливського упорядкування.

На відміну від попередньої системи бонітування, мисливські угіддя поділяються не на 4, а на 5 класів бонітету:

- до першого бонітету (1) належать мисливські угіддя з дуже добрими кормовими та захисними властивостями;
- до другого (2) – з добрими;
- до третього (3) – із середніми;
- до четвертого (4) – з поганими;
- до п'ятого (5) – угіддя, не придатні для проживання певного виду мисливської тварини.

Межа придатності мисливських угідь для життя у ній диких тварин проходить між четвертим та п'ятим бонітетами.

Наприклад, для таких типів мисливських угідь, як хвойний ліс, листяний ліс та змішаний ліс, високими бонітетами для кабана та інших ратичних (олень, лань, козуля) характеризуються відповідні підтипи та види: молодняки 1-ї та 2-ї груп віку та середньовікові насадження за наявності під їх наметом підросту, підліску та чагарників. До першого та другого класу бонітету належать березові та дубові гаї у пониженнях, а також листяні насадження на заплавах островів, що є підтипами змішаного лісу. Високі бонітети мають також окремі типи мисливських угідь, зокрема – чагарники та природоохоронні комплекси (ПОК). ПОК – це біотехнічне угруповання, основою якого є штучно створена водойма, що оточена кормозахисною ремізою з деревних та чагарникових порід шириною не менше 50 м. Цей тип угідь виділяють тільки на півдні України у степовій зоні, де фактором, що лімітує продуктивність мисливських угідь, виступає недостатня забезпеченість території водними джерелами. Багаторічний термін використання ПОК підтвердив їх позитивне значення, бо у зоні їх дії дедалі частіше попадаються чимало видів тварин, зокрема – кабани (у 2,3 рази), зайці (у 7,2 рази).

Основні ознаки, за якими диференціюються типи мисливських угідь та їх клас бонітету, характеризують саме природні кормові та захисні властивості території перебування мисливських видів. Але фактична оптимальна чисельність дичини залежить від більшого числа чинників. Вибір кабана та інших ратичних – козулю, оленя та лань, як біологічних об'єктів для характеристики взаємодії умов проживання та чисельності поголів'я, нами зроблений не тільки тому, що ці тварини є типовими фіто- та дендрофагами, але й тому, що саме вони є найбільш вигідними в економічному плані для ведення мисливського господарства.

Так сталося, що особливості харчування, місця переховування та виведення молодняку, інші аспекти біології життя цієї групи диких тварин цікавлять не тільки мисливствознавців, а й різноманітних хижаків, незаконних мисливців у першу чергу. Основними об'єктами їхньої уваги історично завжди були благородний олень (*Cervus elaphus*) та кабан (*Sus scrofa*), що негативно відбилося на стані популяцій. З часом ситуація змінилася, бо поголів'я оленя під пресом законних та браконьєрських полювань невпинно знижувалась, а окремі території Південного степу були заселені новими інтродукованими видами диких ратичних. Такими видами стали європейський муфлон

(*Ovis ammon musimon*) та лань (*Cervus dama*). До речі, кількість господарств, що включають до біотехнічних заходів розселення муфлона, зростає. На Півдні цей вид акліматизований у Криму, у біосферному заповіднику "Асканія-Нова", на деяких островах Азовського та Чорного морів. Муфлон, як активна травоядна тварина, чудово прижився у воднодефіцитній зоні Південного степу. Тому, щоб основна біоценотичне значення фітофага не перейшла від оленя до муфлона, що екологічно та економічно абсолютно недоцільно, ситуація з експансією муфлона у стаціях проживання місцевого оленя потребує постійного та жорсткого контролю.

Основну позитивне значення на Півдні у створенні сприятливих умов для різноманітних видів дичини, відіграє "збірний" тип мисливських угідь, що займає відносно незначну територію, але максимально відповідає прийнятним умовам проживання ратичних. Це ліс. Хвойні, листяні та змішані ліси здавна були основним середовищем життя популяцій ратичних. Як видно із таблиці, потенційна чисельність фауни залежить від складу та характеристики деревостанів. Клас бонітету підвищується на ділянках з природною ремізою-укриттям (густими заростями із підліскових порід та підросту під наметом лісу). Для кожної лісової формації визначається запас деревно-гілкового корму, який може бути використаний ратичними без нанесення шкоди лісонасадженням. Але, насправді, багато лісових площ звірі зовсім не відвідують, що пов'язано з лімітуючою дією антропогенного фактору. Нерегульований (нерідко – цілорічний) випас худоби з використанням вівчарських собак, масове збирання грибів унеможливають нормальні процеси народження та виховання молодняку більшості видів мисливських тварин. Ситуація ускладнюється ще однією проблемою – значним елімінаційним впливом хижаків, у першу чергу – вовків. За умови високої активності хижака та недостатнього контролю за чисельністю, вовки суттєво впливають на стан популяцій ратичних.

Характерним типом мисливських угідь для Південної зони України є різноманітні водойми. Вони за підтипами бувають чистими, а також такими, що заросли багаторічною трав'янистою рослинністю. Окремо, як особливий підтип водойм, характеризуються заплави річки Дніпро та її приток. Ці мисливські угіддя є комплексом очеретяних заростей з низкою різноманітних водойм та суходільних островів, зарослих деревною та чагарниковою рослинністю. До заплави належать також листяні насадження на заплавах островах, що виділені окремо як підтип змішаного лісу. Для півдня України заплави є однією із найбільш оптимальних територій для проживання ратичних тварин. У сучасних заплавах збереглися численні популяції кабана та косулі, а за умови науково обґрунтованого проведення біотехнічних заходів можливо повністю відновити популяцію оленя благородного. Для цього потрібно тільки організувати необхідну охорону тварин, тоді, відповідно, природний комплекс заплави забезпечить оптимальні умови проживання диких тварин, а водойми, що розмежовують острови, послугують природними бар'єрами міграцій ратичних в інші угіддя.

Кардинально інша ситуація притаманна великим островам, що знаходяться в межах морських акваторій. Наприклад, типи мисливських угідь, що

переважають на острові Джарилгач Скадовського ДЛМГ, мають дуже низький клас бонітету. Це, зокрема, рідколісся, заболочені луки та піски. Але, незважаючи на це, високій щільності різноманітних видів ратичних на Джарилгачі важко знайти аналоги в Європі. Одна з основних причин – природна ізоляція острова від материка Джарилгацькою затокою. Внаслідок цього практично унеможливаються міграції ратичних (тільки зрідка взимку – по льоду затоки). Добре налагоджена охорона мінімалізує браконьєрський прес. Хижаки, що можуть представляти загрозу для популяції, на острові не проживають.

Ще однією з небезпек виступає дія фактору перевипасу на піщаних ґрунтах, який призводить до вибивання трав'янистої рослинності, зникнення окремих видів, а також їх угруповань. Але за умови оптимальної регуляції чисельності диких ратичних дія трофічного та механічного впливу на рослинні угруповання острова не є руйнівною. Встановлено, що навіть у періоди засух не відбувається зоогенних сукцесій рослинності острова, не дивлячись на досить високу щільність заселення острівних угідь фітофагами (сучасна чисельність оленя складає приблизно 300, лані – 90-100, муфлона – не менше 100-110 особин)[2]. Захисні умови острова та існуюча кормова база дозволяють зберегти місцеві мікропопуляції інтродукованих диких ратичних за умови постійного селекційного контролю чисельності.

Мисливські угіддя Степової (південної) природної зони України визначаються жорстким кліматичним та, відповідно – збідненим рослинним фоном. Це призводить до обмеженої кількості та розмірів площ типів угідь зі сприятливими умовами проживання мисливської фауни, зокрема, ратичних-фітофагів. Але дія різноманітних чинників може знизити або підвищити клас бонітету мисливських угідь. Погіршення бонітету найчастіше виникає через низьку ефективність ведення мисливського господарства і призводить до зниження фактичної чисельності мисливських видів та, відповідно – до зменшення встановлених норм вилучення річного приросту диких тварин. Зменшення класу бонітету відбувається внаслідок недостатньої боротьби з хижаками та браконьєрством, незадовільного стану популяцій диких тварин через недоліки у формуванні їх вікової та статевої структури, відсутність санітарно-профілактичних заходів, недостатній обсяг короткочасних та тривалих біотехнічних заходів та ін. Саме висока ефективність здійснення біотехнічних заходів є основним чинником, що може позитивно вплинути на підвищення класу бонітету мисливських угідь. Дія цього фактору дає змогу досягти оптимальної щільності мисливського виду на 1000 га угідь, або навіть перевищити її.

Література

1. **Настанова** з упорядкування мисливських угідь. – Київ. – 2002. – 113 с.
2. **Ардамацкая Т.Б., Билинская О.С., Бойко М.Ф. и др.** Биоразнообразие Джарылгача: современное состояние и пути сохранения// Вестник зоологии. – К.: Наука. – 2000. – 233 с.